

C.F. Swanepoel

Interdissiplinêre taal- en literatuurstudie in Suid-Afrika

Abstract

Interdisciplinary cooperation as an option flows from a fundamental adjustment of public thinking in the country, and from the belief that it could possibly contribute to the dynamic survival of smaller departments under the threat of rationalisation.

Several initiatives during the 1980s, especially from the HSRC, serve as a foundation for future planning. While not implying the disappearance of individual departments, interdisciplinary work does require a sharing of common experiences and a greater interaction between departments. It also implies the raising of the status of secondary sources, including translations of literary works.

As an international vehicle, English could serve as common medium in interdisciplinary interaction. While neighbouring departments are free to devise their own programmes, preference should be given to national priorities, such as South African spoken language and historical-comparative literary studies. The need for training for comparative work, coordination, adequate funding, professional liaison and lobbying, may compel language and literature associations to federate in an umbrella body, especially in the wake of the rationalisation of the Institute for Research into Language and the Arts at the HSRC.

1. Samewerking as ideologiese oopsie

Die onderwerp wat in hierdie artikel behandel word, dui op 'n behoefté wat moontlik soos volg geformuleer kan word: om die stand van interdissiplinêre navorsing tussen die land se taal- en literatuurstudiedepartemente in oënskou te neem, en wel op so 'n wyse dat dit daar toe kan bydra om dié klaarblyklik noodsaklike samewerking op dreef te help bring¹. Slegs twee redes word in hierdie stadium ter verduideliking van die behoefté aan die hand gedoen. Die eerste is dat die ideologiese koersverandering wat uit die hersiening van openbare denke in Suid-Afrika voortgevloeи het, besinning oor groter of beter samewerking tussen die universiteite se taal- en literatuurdepartemente, nie slegs wenslik nie, maar selfs aktueel maak, ten einde aan ons gemeenskaplike Suid-Afrikaansheid wetenskaplike uitdrukking te probeer gee. Die tweede is dat daar in die lig vanveral ekonomiese oorwiegings, aan die dinamiese oorlewing van taal- en literatuurstudiedissiplines aandag geskenk behoort te word, en dat interdissiplinêre samewerking daardie oorlewing moontlik kan vergemaklik.

---

¹ Die onderwerp word as 'n breë terrein- en toneelverkenning met verwysing na Suider-Afrika benader. Die term *interdissiplinêr* word hier as 'n sambreelterm gebruik wat ook fyner onderskeidings soos *multi-dissiplinêr* en vergelykende navorsing kan insluit.

Die hersiening van denke spruit uit die vervanging van denkbeelde uit die 'ou' Suid-Afrika met vergesigte wat aan 'n 'nuwe' Suid-Afrika gestalte kan gee, terwyl die oorlewingspoging op sy beurt voortspruit uit die krisis waarin verskeie taaldepartemente en navorsingseenhede as gevolg van rasionalisering gedompel is.

Om die verskuiwing van perspektief te tipper, word die waarnemings van drie bekende geleerde kortlik aangehaal. Die eerste tipeer die toedrag van sake in die ou Suid-Afrika, terwyl die twee daaropvolgende waarnemings verdere gesigspunte oor die nuwe benadering verwoord.

In sy *Towards a history of South African literature* skryf die Belgiese komparatist, Albert Gérard (1975:79):

In the course of the last dozen years or so, the main subject of my research has been the history of creative writing in Subsaharan Africa. This is a vast territory still to be mapped out. But the most surprising blank I have come across is the total lack of any attempt at providing a comprehensive history of poetry, drama, and prose fiction in the various languages of the Republic of South Africa. Yet that country occupies what is probably a unique position among industrially developed nations in having produced, in the last century and a half, an impressive body of creative writing in nine different languages, two of which - English and Afrikaans - are European, while the other seven are the officially recognized Bantu languages ...

There are of course reasons for this lack of any coordinated approach. It is not necessary to recall that since the formation of the Union in 1910, the relations between the various ethnic groups that constitute the population of the country have been increasingly controlled by the divisive concept of apartheid. The result was the development of a definite turn of mind which tends to view the South African experience and its literary expressions in terms of segregation rather than symbiosis.

Vyftien jaar later gee Christopher Hope, Ahmed Essop, Njabulo Ndebele, Stephen Watson, André Brink en Elsa Joubert in die *Times Literary Supplement* (TLS, 1990:4-10) hul onderskeie sienings oor "After Apartheid - Six writers consider the future for literature in their native South Africa". André Brink se siening gee blyke van 'n nuwe "definite turn of mind" wat baie naby Gérard se ideale kom:

We are not anywhere near a new South Africa yet, and to call off the struggle at any level at this moment may nudge the country back into the chaos from which it is still in the process of emerging. But what has happened is that the notion of a new, common, South African identity, is beginning to take shape. This will not, need not, involve the sacrifice of any existing cultural identity in the country. But there is a shift of emphasis away from group identities towards the sharing of common experiences, and the interaction between people and cultures previously condemned to separate existences (Brink, 1990:481).

In dieselfde jaar, 1990 - die jaar waarin die land vir die eerste keer sedert 1910 deur die onvoorwaardelike vrylating van mnr. Nelson Mandela, en die ontbanning van die ANC, PAC en die SA Kommunistiese Party, inderdaad vry oor die toekoms kon begin dink - skryf Albie Sachs in sy *Preparing for our freedom* (1990:6):

Each cultural tributary contributes towards and increases the majesty of the river of South African-ness. While each one of us has a cultural matrix, this does not mean that we are locked into a series of cultural 'own affairs' ghettos. On the contrary, the grandchildren of white immigrants can join in the toyi toyi - even if slightly out of step - or recite the poems of Wally Serote, just as the grandchildren of Dinizulu can read with pride the writings of Olive Schreiner. The dance, the cuisine, the poetry, the dress, the songs, and riddles and folk-tales, belong to each group, but also belong to all of us.

Die ideologiese opsie wat vir die toekoms gekies sou kon word, sou met begrippe soos saamlewing (*symbiosis*), samestroming (*convergence*), samewerking (*co-operation*) of selfs 'n tertium (*tertium quid*) beskryf kon word². Hierdie artikel betoog dat die onderwerp inderdaad dié opsie op die oog het, en dat dit aspekte moet behandel wat tot die akademiese verwesenliking van hierdie ideale op die gebied van die taal- en die literatuurstudie aanleiding kan gee.

2. Historiese oorsig

Kyk 'n mens na die stand van interdissiplinêre samewerking oor die afgelope dekades, vind jy dat die proses nie heeltemal voor hoof te begin nie. 'n Onvolledige terugblik op wat in die verlede ten opsigte van sowel die taal- as literatuurstudie aangedurf is, bring reeds verskeie onverwagte pluspunte na vore. Die samewerking was weliswaar nie altyd in die ware sin van die woord interdissiplinêr of vergelykend ten opsigte van byvoorbeeld taal- of literatuurinhoude nie. Maar die samewerking aan wetenskaplike bundels, al is dit steeds met elke medewerker op sy eie terrein, asook die gesamentlike beplanning van en deelname aan konferensies en vakverenigings, en aan beperkte gesamentlike projekte, veral in die tagtigerjare, het ongetwyfeld die weg voorberei vir meer skouspelagtige ontwikkelings wat in die negentigerjare kan volg.

Wat die taalstudie betref, kan die volgende as van die belangrikstes beskou word. Uit die sestigerjare dateer H.J.J.M. van der Merwe se veelgelese *Studierigte in die taalkunde* (1964), 'n werk waaraan 'n Engelse, agt Afrikaanse en twee Afrikataalgeleerde meegewerk het. Uit dieselfde dekade dateer ook die stigting van die Linguistiese Vereniging van Suid-Afrika, 'n liggaam wat met sy wetenskaplike mondstuk *Taalfasette*, 'n forum vir uiters vrugbare kruisbestuiwing aan die land se taalgeleerde gebied het.

Aan die Universiteit van Stellenbosch het die Departement Algemene Taalwetenskap met sy *Spil-* en *Spil Plus*-reeks insgelyks tot vrugbare samewerking bygedra. 'n Goeie voorbeeld hiervan is *Spil Plus*, 10 (Botha & Sinclair, 1985) wat in die geheel aan aspekte van taalnormering in Suid-Afrika gewy is.

Die LEXINET-navorsingsprogram wat teen die middel van die tagtigerjare onder leiding van die RGN geloods is, was 'n ondersoek na die ontwikkelings op die gebied van die verwerking van natuurlike taal met behulp van die rekenaar. Die navorsingsgebied het subterreine soos rekenaargesteunde vertaling, woord-, term- en teksbanke, die rekenaar-linguistiek en taalgeoriënteerde aspekte van kunsmatige intelligensie ingesluit. Suid-Afrika

---

² In 'n brief gedateer 19 Mei 1988 aan skrywer van hierdie artikel, het prof. Gérard sy gebruik van die begrip *symbiosis* soos volg verder toegelig:

... But you shouldn't speak of "my" idea of symbiosis: this is just a word that has existed for a long time, and I simply found it appropriate since it means "living together". But many other similar words would be equally adequate. "Syncretism" is usually used for Independent African churches that strive to combine Judeo-Christian beliefs with the African mentality. In Hegelian philosophy, "synthesis" is the desirable result of the conjunction of thesis and antithesis; the Scholastics called it *coincidentia oppositorum* producing a *tertium quid* just as each one of us has been born from the coming together of two gametes of opposite sexes. And recently there has been much talk in the West of "synergy", meaning that companies, if they are to outlive the present crises, must join forces and work together. As you see, there is quite a thesaurus of words that basically convey the same idea.

se posisie met verwysing na al sy vernaamste tale is deurlopend in ag geneem. Die hoofverslag, *LEXINET en die rekenarmering van taal* (Morris, 1988) vat die bevindinge van die sewe navorsingsprojekte oor die subterreine saam.

Die RGN se Sentrum vir Naamkundenavorsing (SENA) is kennelik op interdissiplinêre lees geskoei, en P.E. Raper se *Dictionary of South African place names* (1987), is deur verskeie resensente aangeprys, nie alleen omdat dit P.J. Nienaber se *Suid-Afrikaanse pleknaamwoordeboek* (1971) aansienlik uitgebrei het nie, maar hierdie boeiende faset van die Suid-Afrikaanse toneel ook vir die internasionale wêreld toeganklik gemaak het. Hierbenewens verteenwoordig die Naamkundevereniging van Suider-Afrika 'n breë spektrum van Suid-Afrikaanse taalgeleerde wat toekomstige navorsing sal koördineer.

Op die gebied van die taalgeografie, veeltaligheid, taalbeïnvloeding, die sosiolinguistiek, taalbepolling, en selfs taalekologie, is daar sedert die tagtigerjare sigbare ondernehmingsgees aan die dag gelê. Die RGN se STANON-projek lê hom toe op die aanmoediging en koördinering van navorsing oor standaard- en nie-standaard taalgebruiksvorme. Alhoewel tans grootliks toegespits op taalgebruik in die Afrikataalgemeenskap, word beïnvloeding deur Engels en Afrikaans, asook deur die Afrikatale onderling, met opsienbare bevindinge gereflekteer.

Aanvullend tot hierdie belangrike projek, het verskeie universiteite in die onlangse verlede en so onlangs as vanjaar, konferensies oor die sosiolinguistiek en verwante sake gereël. In Januarie 1990 is 'n internasionale simposium oor "Sociolinguistics in Africa" onder leiding van prof. Robert Herbert, 'n besoekende professor van die VSA, by die Universiteit van die Witwatersrand aangebied. Aan die Universiteit van Pretoria is die LiCCA-navorsingsprojek - "Language in conflict and crisis in Africa" - geloods. Aan die begin van April 1991 is 'n belangwekkende internasionale konferensie by die UP aangebied, met die tema "Towards language planning in a post-apartheid South Africa", waarby 'n breë spektrum van taalsosioloë uit Suid-Afrika, ander Afrikalande en van oorsee betrek is. Onder leiding van die Departement Linguistiek aan die Universiteit van die Witwatersrand is 'n konferensie oor "Language, thought and culture" ook in April 1991 aangebied. Nog 'n internasionale konferensie word in September 1991 deur taaldepartemente aan die Universiteit van Namibië aangebied met taalekologie as die oorkoepelende onderwerp. Rajmund Ohly (1987) van dieselfde universiteit was die redakteur van 'n spesiale interdissiplinêre uitgawe van *Logos* wat in die geheel aan professionele terminologie gewy is.

Die verskynning van Grobler, Prinsloo en Van der Merwe se *The language atlas of South Africa: Language and literacy patterns* (1990), is waarskynlik die beste voorbeeld van neutvars intertalige en interdissiplinêre navorsing waarvan taalbeplanners deeglik kennis sal neem.

Wat die literatuurstudie betref, is voorbeeld van interdissiplinêre of vergelykende aard voor tagtig skaars en waarskynlik tot die pogings van enkele individue beperk. P.S. Groenewald se hoofstuk oor "Europese beïnvloeding in die letterkunde van die Bantoe" het in 1968 verskyn in 'n werk oor kultuurbeïnvloeding onder redaksie van G. Cronjé. C.F. Swanepoel se artikel oor "Germanicus en Senkatana: Ooreenkoms en verskille" (1971:33-38) was 'n eenvoudige poging om hierdie twee boeiende dramas van Van Wyk Louw en S.M. Mofokeng oor die sogenaamde passiewe of "daadlose" held (vgl. Grové, 1965: 74-75 en Kannemeyer, 1970: 98-110) tematies en mimeties te vergelyk.

Uit die sewentigerjare dateer ook die stigting van die Suid-Afrikaanse Vereniging vir Algemene Literatuurwetenskap (SAVAL). Hoewel die vereniging hom hoofsaaklik op die literatuurteorie toespits, is die aktualiteit van die breë hedendaagse Suid-Afrikaanse literêre terrein dikwels behandel. Die literatuurteorie is 'n onderwerp waarmee nie alle letterkundiges hulle besig hou, of hulle in dieselfde mate as beroepsteoretici besig kan hou nie. Maar dit is juis hierdie oorhoofse ingesteldheid wat die vereniging dadelik op interdisiplinêre grondslag geplaas het. Sy reeks *Kongresreferate* en sy *Tydskrif vir Literatuurstudie / Journal of Literary Studies* (met sowel 'n nasionale as internasjonale redaksie) getuig van lofwaardige samewerking tussen 'n vooraanstaande groep van veral Afrikaanse, Engelse, Romaanse en Duitse letterkundiges. Enkele Afrikataalletterkundiges het sporadies aan die werksaamhede van SAVAL deelgeneem en baie uit die vereniging se verrigtinge geleer.

Die Oral Documentation and Research Centre van die Universiteit van Natal is eweneens op interdissiplinêre lees geskoei. Sy konferensies en publikasies verteenwoordig bydraes van 'n wye spektrum van die land en buurstate se letterkundiges. So byvoorbeeld huisves die bundel *Catching winged words: Oral tradition and education* (Sienraert & Bell, 1988) bydraes oor die Klassieke, 'n vergelyking van die Spaanse flamenco en tradisionele dansstyle van die Xhosa, en velerlei studies oor *performance* in Ndebele, Zulu, Noord-Sotho, Xhosa, asook ander van sosioliterêre aard, en oor onderrigbeplanning.

Soos SAVAL, is ook die Scallan Folklore Society of Southern Africa op interdissiplinêre lees geskoei. Hoewel hoofsaaklik Afrikataalletterkundiges tans die leiding neem, was die dryfkrug agter sy stigting, dr. Cecelia Scallan Zeiss, 'n voormalige personeellid van die Departement Engels aan UNISA. Sy konferensies is sterk interdissiplinêr gerig, en die eerste uitgawe van die *Southern African Journal for Folklore Studies* (1990) huisves bydraes oor Xhosa-prysgedigte en volksverhale, Tsonga-spreekwoorde, die tradisionele reg in Afrika, die belang van die antieke Germaanse kultuur en parallelle met Afrika, die Ndebele *Libongo-performance*, en die resepsie van Bill Faure se televisiereeks *Shaka Zulu* (Msimang, 1990:40-48). C.T. Msimang was ook vir die Zulu-vertaling van die stuk verantwoordelik. Dié tydskrif het die potensiaal om sy uitgestorwe negentiende-eeuse voorganger, die *South African Folk-Lore Journal* (1879-1880) in moderne idioom te laat herleef, terwyl die Vereniging self 'n onskatbare bydrae kan lewer, veral as hy daarin slaag om ook die P.W. Grobbelaars en Ronnie Belchers van ons tyd by sy werksaamhede te betrek.

Wat die koördinering van interdissiplinêre literatuurstudie betref, sal die dekade van tagtig stellig as die SENSALE-dekade onthou word. Hierdie RGN-Sentrum vir Suid-Afrikaanse Letterkundenavorsing, het sedert sy stigting onder leiding van Charles Malan in 1980, veel vermag om aan sy korrek gelese roeping reg te laat geskied (vgl. Malan, 1983, 1984, 1987). Die Sentrum se beleidbepalers het waarskynlik ook gebaat by die uitgebreide besoek van die Belgiese komparatis, Albert Gérard, in 1981. Indringende vraelyste (Gérard het een van die eerstes ingevul terwyl hy met 'n lesingreeks by UNISA besig was), groter en kleiner konferensies, werkswinkels, navorsingsinisiatiewe en -verslae, publikasies - dit alles, het die Suid-Afrikaanse literêre toneel tot so 'n mate onder die aandag gebring dat sy doelstellings en werksaamhede internasionaal as lofwaardig bestempel is. Een van sy belangrikste publikasies is Francis Galloway (1980) se tweetalige *SA Literatuur: Literêre Jaaroorsigreeks / SA Literature: Annual Literary Survey Series* - 'n reeks wat met sy magdom gegewens oor ou-teurs, literêre werke, navorsing en gebeure as 't ware 'n lopende literatuurgeskiedenis oor Afrikaans, Engels en die Afrikataalliteratuur is, maar tans insgelyks as gevolg van rasionalisering in 'n oorlewingskrisis gedompel is.

Een van SENSAL se belangrikste interdissiplinêre konferensies was 'n simposium oor SA Letterkundenavorsing wat in Oktober 1982 by die Universiteit van Suid-Afrika aangebied is. Daar was agtien medewerkers, en die gepubliseerde verslag *Literature research - SA - Letterkundenavorsing* (Malan, 1984) huisves die bydraes van veertien Suid-Afrikaanse literatore wat die meeste literatuur van die land verteenwoordig.

'n Werk wat waarskynlik as gevolg van die noodtoestand en die sensitiwiteit van die materiaal, nie veel publisiteit gekry het nie, is Charles Malan (redakteur) se *Race and literature / Ras en literatuur* (Malan, 1987). Dit bevat bydraes deur verskeie vooraanstaande skrywers en literatore wat 'n uiteenlopende visie op die Suid-Afrikaanse literatuur en sy werklikheidsverband verteenwoordig.

Teen die middel van die tagtigerjare het die Sentrum in medewerking met eers die Belgiese literator José Lambert, en daarna met Claudio Guillén van die VSA, twee belangrike seminare aangebied om 'n gekoördineerde visie op die Suid-Afrikaanse literêre toneel onder meer deur middel van die *sisteem*-benadering aan te moedig. Daar is ook aan die moontlikhede van 'n geïntegreerde Suid-Afrikaanse literatuurgeschiedenis aandag gegee. Guillén het ook aan 'n interdissiplinêre konferensie aan die Universiteit van die Witwatersrand deelgeneem.

H.C. Groenewald se *Oral studies* (1990) is ook uit die Sentrum gebore en bevat onder meer hoofstukke oor verskeie aspekte van die mondelinge tradisie, terwyl J.C. Kannemeyer se *Suid-Afrikaanse kultuurgeschiedenis* wat na verwagting in 1992 sal verskyn, en 'n dertigtal medewerkers insluit, ook vanuit die Sentrum beplan is.

Met baie van die Sentrum se doelstellings nog onverwesenlik, en die sens van rasionalisering ook reeds aan sy wortels, wil dit nie sê dat dié doelstellings hulle geldigheid verloor het nie.

Hein Viljoen se doktorale proefskrif oor *Die Suid-Afrikaanse romansisteem anno 1981* (1985), kan as interdissiplinêr beskou word - nie slegs omdat die promotor en hulppromotor van verskillende universiteite afkomstig was, of dat sy materiaalkeuse (Gordimer se *July's people*, Louw se *Op die rug van 'n tier* en Sepamla se *A ride on the whirlwind*) twee prominente literature verteenwoordig nie, maar ook omdat sy hoofstuk 2 vier Afrikaliteratuursisteme bondig probeer tipeer.

'n Goeie voorbeeld van die ondernemingsgees wat deur 'n buitelandse letterkundige aan die dag gelê is, is Albert Gérard (1986) se *European language writing in sub-Saharan Africa*. Die werk bevat onder meer twee afdelings waarin 87 bladye aan Suid-Afrikaanse literatuur afgestaan word: die eerste, oor "South African literature to World War II", is 'n gesamentlike bydrae deur A.J. Coetzee, Tim Couzens en Stephen Gray; die tweede, "White South African Literature after World War II", bevat bydraes oor Afrikaans (Coetzee, et al., 1986a:173-213; Coetzee, et al., 1986b:217-230), en oor Engels (Wade, 1986:230-250).

Sprekend van die interdissiplinêre visie van die hede is ook nog Ina Gräbe (ALW, UNISA) en Jan Snyman (Afrikatale, UNISA) se gesamentlike studieleiding aan S.J. Shole se proefskrif-in-wording oor aspekte van die narratologie in Setswana, en Christine Winburg se studie oor die Kaaps-Maleise *ghomma*-liedjie onder leiding van Ian Glenn van die Department Engels aan die Universiteit van Kaapstad.

3. Riglyne vir samewerking

3.1 Taalverskeidenheid as eenheid

Teen die agtergrond van hierdie voorraadopname, moet die vraag nou beantwoord word hoe die belowende, maar *ad hoc* samewerking van die verlede, uitgebrei, meer sistematies en meer permanent gemaak kan word, ten einde aan die moontlike doelwitte wat aan die begin gestel is, uitvoering te gee. As algemene riglyn wil ek wat André Brink en Albie Sachs in die aangehaalde gedeeltes gestel het, aan die hand doen: dat interdissiplinêre samewerking nie met uitsluiting nie, maar met inagneming van die bestaande "cultural identities" (lees : "taal- en literatuurdepartemente") kan geskied; maar dat daar daadwerklik na 'n "sharing of common experiences" en na groter "interaction between peoples and cultures" (lees: "van taal- en literatuurverskynsels") gestreef moet word. Hierdie benadering impliseer dat die eksklusiwiteit van die verlede - en nie slegs om ideologiese oorwegings nie, maar moontlik ook weens akademiese meerderwaardigheid of vaktrots - liefs daar gelaat moet word. Die aanmoediging van 'n nasionale identiteit, sal bes moontlik juis daarby baat as die land se literature as komponente van 'n oorkoepelende *nationale literatuur* gesien en beskryf word³.

3.2 Die taalversperring

Die vraag wat hieruit voortvloeи, is hoe die taalversperring wat ongetwyfeld 'n bydraende faktor tot die afsonderlikheid was, in die nuwe bedeling oorkom kan word. 'n Mens moet

---

³ Oor nasionale literatuur, kyk Swanepoel se artikel (1991). Oor hoe die gedagte van 'n nasionale literatuur die voertuig van Suid-Afrikaners se "collective consciousness" kan word, skryf die Pretoriase teoloog en skrywer, Ferdinand Deist (1990), soos volg aan skrywer hiervan :

Ek kan my voorstel dat daar mettertyd 'n Afrikaanse bundel gemaak kan word van Suid-Afrikaanse "betrokke literatuur", bv. literatuur oor dieselfde temas/tyd, maar uit verskillende ervaringswêreldc, of parallele protesiliteratuur (d.w.s.) anti-koloniale literatuur, Suid-Afrikaanse armoodsliteratuur (o.a. uit die "townships"), Suid-Afrikaanse oorlogsliteratuur; 'n bundel oor Suid-Afrikaanse politieke literatuur, ens.

Daarbenewens kan 'n bundel Suid-Afrikaanse religieuse literatuur kom (waarin ook tradisionele "swart" literatuur opgename moet word) en/of 'n bundel gesinsdramas en/of essays en/of kortverhale - selfs versamelde werke met romans (waarin die diversiteit van Suid-Afrikaanse denkrigtings oor 'n verskeidenheid sake kerntemas kan vorm), en dies meer. As sulke bundels (ten minste ook) in Afrikaans verwerk/vertaal/uitgegee word, sal

- (a) die *gemeenskaplike probleme* van ons geografiese streek, en die
- (b) (soms ironiese) verskeidenheid streeks- en etniese perspektiewe daarop, myns insiens duidelik aan die orde gestel kan word, asook
- (c) die gemeenskaplike van ons gewone *menswees* wat uit die ooreenkoms in ervaring en perspektief sal blyk.

Sulke bundels in Afrikaans en Engels (maar veral Afrikaans) kan die *ideologiese* doel dien deurdat dit die magtige reservoir aan gemeenskaplikhede (vrese, oortuigings, drome, waardes, ens.) kan aantoon, maar ook die skerp kante van die verskillende in beleving/vrees/afterdog kan uitlig.

Ek kan my voorstel dat sulke bundels, naas vir letterkundiges, goeie studiemateriaal kan maak vir teoloë, sosioloë, en dies meer, en dat groot simposia daar rondom gereel sou kon word, waar mense uit verskillende dissiplines kan deelneem.
(Aangehaal uit brief aan skrywer).

prakties wees, en daarom moet aanvaar word dat primêre bronne, in sowel geskrewe as mondelinge vorm, beperk sal bly tot navorsers wat hulle kan hanteer. Afrikataal- en letterkundiges het hier waarskynlik 'n voorsprong op hulle kollegas in die Europese tale, omdat hulle een of albei huidige landstale goed kan hanteer. Navorsers wat nie oor hierdie direkte toegang beskik nie, sal op sekondêre bronne, wat in die literatuurstudie vertaling en kommentare insluit, aangewese bly. In die lig hiervan, sal die status of noodsaklikheid van sekondêre bronne erken moet word. Hierdie toedrag van sake hoef nie aan die gesaghebbendheid van sulke studies afbreuk te doen nie; veral nie as daar byvoorbeeld 'n vergelyking gemaak word tussen primêre materiaal, waartoe die navorsing eerstehandse toegang het, en sekondêre materiaal nie. Kontrolering van materiaal is 'n basiese kenmerk van wetenskaplike werk, en is in Suid-Afrika, waar sowel die tale as literature lewende verskynsels is, met die minimum moeite haalbaar. In die Afrikataalkunde word daar dikwels wyd oor taalgrense vergelyk, en selfs na tale ver buite die land verwys. 'n Tipiese voorbeeld is George Poulos (UNISA, Afrikatale) en Rosandré Hendrikse (UNISA, Linguistiek) se "African Languages Typology Project" (ALTP), waarby soveel tale as moontlik ingesluit word. Wat die literatuurstudie betref, kan daar soos Hein Viljoen en ander gedoen het, na oorsigstudies verwys word.

3.3 Vertaling

Die rol van vertaling kan egter in hierdie verband nie sterk genoeg beklemtoon word nie. In 'n artikel wat vanjaar in *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* gepubliseer word, gee ek in 'n voetnoot 'n lys van die handjievole werke uit die Afrikatale wat in Engelse of Afrikaanse vertalings beskikbaar is. 'n Groter aanvraag sal hierdie tenger stroompie ongetwyfeld voed en uitgewers gewillig maak om daarin te belê. 'n Aanduiding van geloof in hierdie rigting, is juis Heinemann Publishers Southern Africa se program waarin Engelse werke van skrywers soos Chinua Achebe en ander, in byvoorbeeld Setswana en Suid-Sotho vertaal word. Uitstekende studies oor byvoorbeeld Thomas Mofolo se *Chaka* is op sy Engelse en Franse vertalings gebaseer (vgl. Scheub, 1970:237-255; Gérard, 1970:39-57). Stephen Gray (1975:7) en André Brink (1976:19) se ryk resensies van die werk is op sy Afrikaanse vertaling gebaseer. Daar is talle sulke voorbeelde in die wêrelletterkunde.

Oor die langtermyn moet geen steen onaangeroer gelaat word om die bestaande taalverwingskursusse te verbeter nie. Onderwysdepartemente het oor die jare duisende rande spandeer om Afrikataalkursusse in blanke skole gevëstig te kry. Tog kry mens die indruk dat daar steeds nie genoeg motivering is om in navorsing oor taalverwerwing te belê nie. Oop skole, met moedertaalsprekers as onderwysers en klasmaats, sal die verwerwingsproses versnel - en moet verwelkom en aangemoedig word. Daagliks akademiese en sosiale kontak, sal ook die Engelsvaardigheid van die totale bevolking wat besig is om onrusbarend te verswak, ten goede kom.

3.4 Engels as interdissiplinêre wetenskapstaal

Die taalversperring raak egter ook die probleem van die medium waarin navorsing gepubliseer moet word. Sonder om die voortslepende en dikwels onproduktiewe debat oor die tale-verhouding in die nuwe bedeling by dié geleentheid te betrek, is daar 'n werklikheid waaraan nie ontkom kan word nie: navorsing oor gemeenskaplikehede moet so toeganklik moontlik wees, en daarvoor is 'n gemeenskaplike medium die aangewese weg.

In Suid-Afrika vervul Engels - as *lingua franca* of *vehicular language* - daardie rol. Die meerderheid wetenskaplike werk oor die Afrikatale word reeds in Engels aangebied. Dit spreek vanself dat Afrikaans sowel nasionaal as internasionaal by so 'n benadering kan baat, veral in vergelykende werk. Dit wil egter nie sê dat Afrikaanse vaktydskrifte moet verdwyn nie, of dat die strewe by sekere Afrikataalletterkundiges om die literêre kritiek in die tale self op dreef te kry, ongeldig verklaar moet word nie. Die gemeenskaplike Suid-Afrikaanse identiteit, het André Brink gesê "will not, need not, involve the sacrifice of any existing cultural identity in the country" (Brink, 1990:481).

Wat die 'voortslepende' debat betref, sal dit goed wees as die volgende wel in gedagte gehou kan word:

- * dat die *status quo* ten opsigte van ons tale-verskeidenheid nie sonder aansienlike verlies oor bord gegooi kan word nie;
- * dat die handhawing van die Afrikatale nie ten behoud van Afrikaans gepropageer moet word nie;
- * dat die gebruik van Engels as verkeers- en oorkoepelende wetenskapstaal nie as 'n voortsetting van 'n koloniale bedeling gesien moet word nie; of dat die gebruik van Engels in hierdie verband die opoffering van kulturele eiendomlikhede impliseer of daarvan verwarr moet word nie.

3.5 Afrikaans as tweesnydende toets

Die toekoms van Afrikaans sal afhang van die mate waarin die weerstand wat oor die jare daarteen opgebou het, deur die Staatspresident se hervormings, en deur die versoeningswerk van die nuwe-beeld Afrikaners, in aanvaarding verander. In hierdie sin is die toekoms van Afrikaans 'n tweesnydende toets - vir sy sprekers en protagoniste aan die een kant, en vir diegene wie hy tot aanstoot was aan die ander kant. Protagoniste van sy huidige amptelike status, sal goed doen as hulle hierdie fyn balans in gedagte hou en teen oorprojektering waak.

3.6 Die Afrikatale in die een-en-twintigste eeu

Oor die belang van die Afrikatale as sodanig, herinner die Keniaanse outeur, Ngugi wa Thiong'o (wat aanvanklik in Engels gepubliseer en daarna na Gikuyu oorgeslaan het) (1990:14-20), in 'n boeiende artikel onder die opskrif "Return of the native tongue", ons aan 'n moontlikheid wat ook in Suid-Afrika nie buite rekening gelaat kan word nie:

Finally, there is the tradition of Africans writing in African languages. In the precolonial era, this was practised by only a minority, as few African languages had a written component. But this tradition is the one that owes the label, the title and the names of African Literature. It has been overshadowed by the most recent Europhone tradition, but African languages are now coming into their own. Over the past few years the language debate has dominated every literary conference on Africa, and it will continue to do so, assuming even greater importance as we go into the twenty-first century....

It is these African languages, rooted in the traditions of orature and of written African literature, and inspired by aspirations of social change, which will be best placed to give and to receive from the wealth of our common culture on an equal basis.

4. Samewerkingsprogramme

Wat die verhouding tussen besondere en vergelykende taal- en literatuurstudie betref, spreek dit vanself dat eersgenoemde moet voortgaan, maar dat daar in die deurlopende navorsingsprogram, en later ook in die senior voorgraadse onderrigprogram, ruimte gemaak moet word vir vergelykende werk. Die vraag oor hoe daar op vergelykende projekte besluit word, het baie antwoorde. Departemente en navorsingsinstansies kan van-selbstsprekend hulle eie besluite neem - een waarvan sou kon wees om vergelykende werk te laat aansluit by 'n aspek/aspekte van die besondere navorsing wat reeds ver gevorder is. Departemente aan nabygeleë inrigtings sou kon besluit om aansluiting by mekaar te soek, of om by geïdentifiseerde projekte soos waarna reeds verwys is, in te skakel. Nuwe nasionale projekte sou opnuut geïdentifiseer kon word. Dit sou aan die ander kant ook vrugbaar kon wees om samewerking tussen departemente wat tradisioneel nie gereelde kontak gehad het nie, aan te moedig. As die idee van samewerking moet slaag, lyk dit juis noodsaklik dat voorkeur aan inskakeling by nasionale programme gegee moet word. Dié aspek regverdig 'n paar artikels in eie reg. Gevolglik sou ek hier slegs twee prioriteite onder die reeds bestaande projekte wou uitsonder.

4.1 Die Suid-Afrikaanse spreektaal vandag

Die eerste prioriteit geld die taalkunde en kan met die minimum aanpassing by die RGN se STANON-projek inskakel, naamlik die Suid-Afrikaanse spreektaal vandag. So 'n projek bied aan 'n verskeidenheid taalkundiges die geleentheid om hul te laat geld: foneties, fonologies, semanties, sintakties; op die vlak van die diskokers, die sosiolinguistiek, taalbeplanning; taalremediëring - en bied oor die algemeen die geleentheid om taalgEBruik in die totale samelewING te monitor, en wel in al die registers en jargons wat onderskei kan word, terwyl dit aan die ander kant grondige verwysing na standaardtaalgEBruik vereis. Dit het 'n sigbare (moet ek sê, 'hoorbare') praktiese waarde en kan dié aspek tipeer met die oog op toekomstige verwagtinge - van kanseltaal tot dié van die *township* en *hostel*, om nie van die verskillende registers op kampusse, myne, die nywerheid, die staatsdiens, parlement(e) en sportorganisasies te praat nie. 'n Nou verwante vakterrein soos die kommunikasiekunde kan volledig ingeskakel word.

4.2 Histories-vergelykende literatuurstudie

Die tweede prioriteit geld die literatuurnavoring en kan moontlik die histories-vergelykende literatuurstudie genoem word. Gérard het die behoefté aan 'n geïntegreerde geskiedenis van die Suid-Afrikaanse literatuur reeds in sy 1975-artikel uitgespreek. Nou verwant hieraan is die beskrywing van die nasionale literatuur waarna vroeër verwys is. Die persepsie bestaan dat vergelyking slegs moontlik is wanneer daar meer as 'n geografiese verwantskap aanwesig is. Dit is myns insiens nie die volle prentjie nie. Vergelyking sluit verskille en ongelykhede in. So 'n onderwerp bied die moontlikheid vir verskeie onderverdelings gebaseer op belangstellingsterrein, kundigheid én behoefté: volgens die sisteembenadering, generies, volgens oeuvre, aan die hand van enkele tekste, boustof, tema en dies meer. Wat laasgenoemde twee betref, sou daar gekyk kon word na 'n aspek wat die totale bevolking van suidelike Afrika raak, naamlik migrasie, en kan aspekte soos die narratologie, die semiotiek, en resepsie (insluitende die steeds aktuele materialistiese

persepsie) ingesluit word, wat telkens by 'n skerp teoretiese insig sal baat. Dit bied ook die geleentheid om die omvang en impak van die sogenoemde informele of alternatiewe literatuur, sowel mondeling as by wyse van 'skrywe', na te vors.⁴

5. Opleiding, finansies en organisasie

Drie belangrike sake moet nog aandag kry, naamlik opleiding vir interdissiplinêre werk, finansiële implikasies en organisatoriese aangeleenthede.

5.1 Opleiding vir vergelykende werk

Wat opleiding betref, behoort die inleiding vir senior voorgaarde studente waarna vroeër verwys is, reeds die essensies van vergelykende studie in te sluit. Studente wat 'n belangstelling en aanleg in hierdie rigting toon, moet die geleentheid gebied word om hierdie aspek in die nagraadse studierigtigs uit te leef. Dit is juis 'n kenmerk van die huidige generasie van jong Suid-Afrikaners dat hulle die voorheen onderbeklemtoonde verkies. Toekomstige kursusinhoud moet daarop gerig wees om juis aan daardie tipe student ruimte te bied. Komparatiste uit dissiplines met 'n lang vergelykende tradisie soos Engels, Duits en Frans moet die geleentheid gebied word om hulle kundigheid op nasionalevlak toeganklik te maak. Hier is ook werk vir die algemene literatuurteoretici. Die Utrechtse komparatist, Douwe Fokkema (1977:337; en 1977:350), deel juis die mening van komparatiste soos Wellek en Ōrišin dat literatuurvergelyking meer sistematies moet verloop, en dat dié ideaal saamhang met die mate waarin 'n kragtige teoretiese komponent vir die discipline voorsien kan word.

5.2 Finansiering

Die finansiële implikasies van goed gekoördineerde interdissiplinêre navorsing hoef op die korttermyn nie groter as dié van taal- en literatuurstudie tot aan die einde van die tagtigerjare te wees nie. Die huidige rasionalisering kan toekomsplanne egter ernstig in die wiele ry. Dit is ook onrusbarend dat taal-, literatuur- en kunstenavorsing van die eerste rigtings is wat onder die besnoeiing moet ly. So het die RGN se Instituut vir Taal- en Kunstenavorsing (INTAK) as gevolg van verlede jaar se rasionalisering in die slag gebly - 'n stap wat betreur moet word. Hoewel sommige navorsingseenhede wel onder ander afdelings bly voortbestaan, kan die verdwyning van INTAK as 'n devaluasie van die belang van taal, literatuur en die kunste binne die familie van geesteswetenskappe vertolk word. Wat die toekoms van projekte soos STANON en die Literêre Jaaroorsigte betref, kan die ekonomiese beginsel dat hulle kosteverhalend moet wees, ook tot hulle ondergang lei. Terwyl 'n mens begrip daarvoor het dat daar in die huidige ekonomiese klimaat van alle instansies offers gevra word, bly dit 'n ope vraag of besnoeiing van taal- en kunstenavorsing nie uit-eindelik tot die besnoeiing van skeppingsvermoë sal lei nie: die mens sal van brood alleen

⁴ Alhoewel daar al heelwat aandag aan interdissiplinêre sake gegee is, is die saak nog nie volledig deurgepraat nie. As daar erns oor die aangeleenthed bestaan, sal dit ook nodig wees om wyer te raadpleeg. 'n Vakvereniging soos SAVAL of die *Literator*-vereniging sou hier die leiding kon neem. Kyk ook voetnoot 6.

nie lewe nie. Aan die ander kant is dit billik dat daar van sowel kunstenaars as taal- en kunstenavorsers die grootste moontlike verantwoordelikheid verwag word?⁵

5.3 'n MLA vir Suid-Afrika?

Die behoefté aan groter en goed gekoördineerde interdissiplinêre samewerking, die behoefté aan opleiding, die behoefté aan navorsingsfondse, asook die afskaling van SEN-SAL, sal taal- en literatuurdepartemente en -verenigings waarskynlik noodsaak om op organisatoriese vlak kragte saam te snoer, en wel deur dit te oorweeg om in 'n nasionale vereniging te federeer. In hierdie verband verdien die gedagte van 'n *Modern Language Association* soos in die VSA, wat 'n tyd gelede by die dagbestuur van die *Association of French Teachers of South Africa* (AFSA) ondersoek is, wyer aandag. As ampelike mondstuk van die land se taal- en literatuurverenigings, sou 'n nasionale vereniging veel kon verrig om aan die interdissiplinêre samewerking stukrag en permanensie te verleen, sonder om bestaande vakverenigings in die wiele te ry. Drie van sy belangrikste take lyk voor die hand liggend: *opleiding vir*, en die *iniisiëring en koördinering* van interdissiplinêre en vergelykende navorsing; professionele *onderhandeling* ter verkryging van fondse, sowel nasionaal as internasionaal; en *skakeling* met taal- en literatuurdepartemente en -verenigings in Afrika en die res van die wêrld⁶.

6. Slot

In 'n bykans liriese taakomskrywing van die vergelykende literatuurstudie, sê Francois Jost (1974:33):

---

⁵ Die vroeë twintigste-eeuse Russiese denker, M.M. Bakhtin (1990:1-2) raak hierdie probleem in sy vroegs bekende - en waarskynlik ook kortste - artikel aan. Bakhtin wys op die uiteenlopende strewes van die kuns en die lewe, en rig hom dan op die verantwoordelikheid wat in die beoefening van die kuns en die ervaring van die lewe ingebed is, en sê onder meer:

When a human being is in art, he is not in life, and conversely. There is no unity between them and no inner interpenetration within the unity of an individual person. But what guarantees the inner connection of the constituent elements of a person? Only the unity of answerability. ... But answerability entails guilt, or liability to blame. It is not only mutual answerability that art and life must assume, but also mutual liability to blame ...

The true sense, and not the self-proclaimed sense, of all the old arguments about the interrelationship of art and life, about the purity of art, etc. - that is, the real aspiration behind all such arguments - is nothing more than the mutual striving of both art and life to make their own tasks easier, to relieve themselves of their own answerability. For it is certainly easier to create without answering for life, and easier to live without any consideration for art.

Art and life are not one, but they must become united in myself - in the unity of my answerability.

⁶ 'n MLA van Suid-Afrika sal slegs tot stand kan kom nadat bestaande vakverenigings volledig oor oogmerke, funksionering, affiliasie ensovoorts ingelig en geraadpleeg is, en dit allerweé aanvaar word. Soos in voetnoot 4 aan die hand gedaan, kan twee of meer bestaande verenigings die leiding neem. Daar kan voorlopig ook eers 'n simposium wat verteenwoordigend van die land se taal- en letterkundige verenigings is, belé word om die aangeleenthed uit alle moontlike hoeke te bespreek.

Comparative literature represents more than an academic discipline. It is an overall view of literature, of the world of letters, a humanistic ecology, a literary *Weltanschauung*, a vision of the cultural universe, inclusive and comprehensive. Since antiquity, the ideal education has been a *studium generale*; the appropriate school founded in the Middle Ages, was called *Universitas*. The university of the twentieth century has been transformed into a *Diversitas*. Comparatism is destined to restore and renew, in the realm of letters, the ancient spirit, and to reconvert diversities into universities.⁷

Verwysings

- Bakhtin, M.M. 1990. *Art and answerability*. Michael Holquist & Vadim Liapunov (Eds.); translation and notes by Vadim Liapunov. Austin : University of Texas Press.
- Botha, R.P. & Sinclair, M. (red.). 1985. *Spil Plus: Norme vir taalgebruik*, No. 10. Stellenbosch : Universiteit van Stellenbosch.
- Brink, André P. 1976. Dié Tjhaka moet u nie misloop nie. *Rapport*: 19. Aug. 22.
- Brink, André P. 1990. After apartheid - Six writers consider the future for literature in their native South Africa. *Times Literary Supplement*, 4(544):4-10. May.
- Coetzee, A.J., Couzens, Tim, Gray, Stephen. 1986a. South African literature to World War II. In: Albert Gérard (ed.) *European language writing in sub-Saharan Africa*. Budapest: Akadémiai Kiadó. pp. 173-213.
- Coetzee, A.J. 1986b. White South African literature after World War II: Afrikaans. In: Albert Gérard (Ed.) *European language writing in sub-Saharan Africa*. Budapest: Akadémiai Kiadó pp. 217-230.
- Deist, F. 1990. Brief aan C.F. Swanepoel. Jun. 12.
- Fokkema, D.W. 1977. Methode en programma van die vergelykende literatuurwetenskap. In: W.J.M. Bronswaer, D.W. Fokkema & Ibsch, E. (reds.). *Teksboek algemene literatuurwetenskap*. Baarn: Amboboken. pp. 337-352.
- Folk-Lore Journal*. 1979. Edited by the Working Committee of the South African Folk-Lore Society. Vol 1.
- Galloway, Francis. (Compiler/Samesteller). 1980. *S.A. Literature / Literatuur: Annual literary survey series / Literêre jaaroorsigreeks 1*. Johannesburg : Ad. Donker.
- Gérard, A.S. 1970. An African tragedy of hubris: Thomas Mofolo's *Chaka*. In: Brom Weber (Ed.) *Sense and sensibility in twentieth-century writing: A gathering in memory of William Van O'Connor*. Carbondale : Carbondale Press. pp. 39-57.
- Gérard, A.S. 1975. Towards a history of South African Literature. In: *Commonwealth literature and the modern world*. Hena Maes-Jelinek (Ed.). Brussel : Didier. pp. 79-87.
- Gérard, A.S. (Ed.) 1986. *European language writing in sub-Saharan Africa*. Budapest : Akadémiai Kiadó.
- Gérard, A.S. 1988. Brief aan C.F. Swanepoel. May. 19.
- Gray, Stephen. 1975. Wortels van Afrika se boek-kultuur nou ook in Afrikaans. *Rapport* : 7. Jan. 12.
- Grobler, E., Prinsloo, K.P. & Van der Merwe, I.J. 1990. *The language atlas of South Africa: Language and literacy patterns*. Pretoria : Human Sciences Research Council.
- Groenewald, H.C. (red.). 1990. *Oral studies in Southern Africa*. Pretoria : Human Sciences Research Council.
- Groenewald, P.S. 1968. Europees beïnvloeding in die letterkunde van die Bantoe. In: G. Cronjé (red.), *Kultuurbeïnvloeding tussen Blankes en Bantoe in S.A.* Pretoria : J.L. van Schaik. pp. 106-122.
- Grove, A.P. 1965. *Oordeel en vooroordeel: Letterkundige opstelle en kritiek*. Kaapstad : Nasou Beperk.
- Jost, Francois. 1974. *Introduction to comparative literature*. New York : Pegasus (Bobbs-Merrill Co).
- Kannemeyer, J.C. 1970. *Opstelle oor die Afrikaanse drama*. Kaapstad/Pretoria : Academica.
- Malan, Charles. 1983. 'n Ontleding van S.A. letterkundenavoring aan die begin van die jare Tagtig. Pretoria: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing.
- Malan, Charles. (red.). 1984. *S.A. Literature Research / S.A. letterkundenavoring*: Report on a research symposium / Verslag van 'n navorsingssimposium. Pretoria : Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing.

⁷Die Departement Algemene Literatuurwetenskap aan die Universiteit van die Oranje-Vrystaat het hom reeds in die vroeë tagtigs vir die bevordering van vergelykende literatuurstudie in Suid-Afrika bewyer. In 1984, byvoorbeeld, het skrywer hiervan op uitnodiging 'n reeks lesings oor teoretiese uitgangspunte, die vergelykende SA literatuurgeskiedenis, en die katalogus-tegniek in die poësie van verskeie digters, insluitende Suid-Sotho poësie, in dié departement aangebied. Oor die belang van vergelykende literatuurstudie in die Suid-Afrikaanse konteks, kyk ook C.F. Swanepoel (1990:41-45).

- Malan, Charles. (red.). 1987. *Race and literature / Ras en literatuur*. Durban : Owen Burgess.
- Morris, R. (red.). 1988. *LEXINET en die rekenarmering van taal* (Hoofverslag van die LEXINET-program). Pretoria : Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing.
- Msimang, C.T. 1990. The reception of Shaka Zulu - an evaluation of its cultural and historical context. *Southern African Journal for Folklore Studies*, 1(1):40-48.
- Ngugi wa Thiong'o. 1990. Return of the native tongue. *Times Literary Supplement*: 14-20, Sept.
- Nienaber, P.J. 1971. *Suid-Afrikaanse pleknaamwoordeboek, Deel I*. Kaapstad : Tafelberg-Uitgewers vir die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing, Instituut vir Taal, Lettere en Kuns.
- Ohly, R. (red.) 1987. (Spesiale uitgawe oor professionele terminologie.) *Logos* 7(2). Windhoek : Universiteit van Namibië.
- Raper, P.E. 1987. *Dictionary of South African place names*. Rivonia : Lowry Publishers.
- Sachs, Albie. 1990. Preparing ourselves for freedom. *ANC In-house seminar on culture*. MS copy.
- Scheub, Harold. 1970. Some interpretative approaches to Thomas Mofolo's *Chaka*. *African Studies*, 33:237-255.
- Sienraert, E. & Bell, N. (Eds.). 1988. *Catching winged words: Oral tradition and education*. Durban : Natal University Oral Documentation and Research Centre.
- Southern African Journal Folklore Studies*. 1990. 1(1).
- Swanepoel, C.F. 1971. Germanicus en Senkatana: Ooreenkomste en verskille. *Standpunte* 98, XXV, (2):33-38.
- Swanepoel, C.F. 1990. *African literature: Approaches and applications*. Pretoria : HAUM Tertiary.
- Swanepoel, C.F. 1991. Suid-Afrika : Afrika - Letterkunde. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 31(2):172-184.
- TLS 1990. (*Times Literary Supplement*) kyk
- Times Literary Supplement*. 1990. 4(544):4-10. May. (vgl. ook Brink, 1990.)
- Van der Merwe, H.J.J.M. (red.). 1964. *Studierigteings in die taalkunde*. Pretoria : J.L. van Schaik.
- Viljoen, H.M. 1985. *Die Suid-Afrikaanse romansisteem anno 1981: 'n Vergelykende studie*. Potchefstroom. (Ongepubliseerde proefskrif (D Lit) - PU vir CHO).
- Wade, Michael. 1986. White South African literature after World War II : English. In: Albert Gérard (Ed.) *European language writing in sub-Saharan Africa*. Budapest : Akadémiai Kiadó, pp. 230-250.

Universiteit van Suid-Afrika